

Studije

Izvorni članak UDK 111.1: 141.333/Berdjajev
Prilježeno 14. 10. 2006.

Borislav Dadić

Sveučilište u Zadru, Odjel za filozofiju, Kralja Petra Krešimira IV, br. 2, HR-23000 Zadar
borislav.dadic@st.t-com.hr

Metafizičko-antropološki principi čovjekova stvaralaštva

Sažetak

Autor u tekstu kritički analizira Berdjajevljevu filozofiju stvaralaštva, iz cjelovitosti njegove filozofske misli, s posebnim naglaskom na odnosu sa slobodom. Započinje svoje ispitivanje uvođenjem u egzistencijalnost autorova promišljanja teme i iznošenjem temeljnih pojmova. Potom slijedi istraživanje metafizičko-antropoloških temelja čovjekove sposobnosti za istinsko stvaranje. Kako ne bi bilo zabune oko naravi ljudskog stvaralaštva iz 'meonske' slobode, razjašnjena je bitna distinkcija između ljudskog i Božjeg stvaranja. Analizira se teurgija, kao specifičan oblik ljudskog stvaralaštva i način nadilaženja tragedije stvaralaštva. Kritički se ispituje struktura čovjekova stvaralaštva, kao odnos čovjeka stvaraoaca i svijeta. Konačno se nudi osnova za jednu buduću filozofiju čovjeka zasnovanu na ideji stvaralaštva.

Ključne riječi

stvaralaštvo, sloboda, metafizika, objektivacija

Uvod

Kao reakcija na determinizam i biološki evolucionizam u suvremenoj misli, pojavljuju se razni misaoni projekti koji nastoje istaknuti čovjekovu sposobnost za stvaralaštvom, kao i njegovu odgovornost za poboljšanje aktualnog stanja svijeta. Na tom su tragu pokušaji Bergsona i Nietzschea, a na određeni se način tu uklapaju i cjelokupne struje suvremene filozofske misli poput egzistencijalizma i personalizma. Posebno mjesto u ovom nastojanju, prema našem mišljenju, zauzima Nikolaj Berdjajev. Zbog toga ćemo se ovdje pozabaviti njegovom filozofijom stvaralaštva, kritički je analizirajući iz cjelovitosti njegove filozofske misli, s posebnim naglaskom na odnos sa slobodom. Kako je on stvaralaštvo, kao i samu slobodu ispitivao s prvenstveno metafizičkog gledišta, što njegovu misao dodatno čini izvornom u odnosu na njegove suvremenike, mi ćemo ovdje donositi i kritičku usporedbu s klasičnom metafizikom, posebno s metafizikom Tome Akvinskoga.

Temelji promišljanja o čovjekovu stvaralaštvu

Problem ljudskoga stvaralaštva zauzima veoma važno mjesto u Berdjajevljevoj filozofiji, a na poseban je način povezana s njegovim osnovnim temama o

duhu, slobodi i zlu. Ova je tema toliko karakteristična za njega, da su ga mnogi nazivali filozofom osmog dana stvaranja.¹ Njegovoj ideji stvaralaštva pretходи osobni put i traganje, koje se kreće od marksističkog perioda vezanog za moguće revolucionarne promjene, preko pokušaja povezivanja te koncepcije s kantovskom idealističkom percepcijom stvarnosti, pa sve do ideja zajedničkog aktivizma (*sobornost*). Ovaj njegov put, Lubardić sintetizira:

»Stigavši do stanovišta ‘kantijaskog marksizma’ i prešavši put od marksizma do idealizma, Berdjajev uspijeva da se vine još dalje prema kršćanskoj filozofiji egzistencije.«²

O ovome putu svjedoči i sam Berdjajev:

»Idealizam je bio dobar za početnu kritiku marksizma i pozitivizma..., ali nije posjedovao ništa kreativno. Zato je bilo nemoguće zaustaviti se na njemu... U svojim studijama dolazim do bogočovještva, do utjelovljenja Duha u društvu, do mističkog jedinstva ljubavi i slobode. Od marksističkog pseudo-ekumenizma, od dekadentnog romantičkog individualizma, ja dolazim do istinskog ekumenizma mističnog neokršćanstva.«³

Berdjajev jasno ističe da je prava sloboda moguća samo u duhovnom svijetu, ali je svjestan i njezine dijalektičke nazočnosti u osjetilnom svijetu. U ovo ga posebno uvjerava prisutnost zla u njemu. Prisutnost zla u svijetu, kao posljedica ljudskoga pada, postaje Berdjajevljeva velika tema. On pokušava dati odgovor na pitanje koje je mučilo cjelokupnu zapadnu religijsku svijest, a na poseban način je bilo tematizirano kod, njegova *duhovnog oca*, Dostojevskog: je li grijeh potpuno poništio ljudsku narav? On će, poput samog Dostojevskog, odgovoriti niječno. Odlučujući argument za svoj odgovor pronaći će upravo u činjenici čovjekove stvaralačke aktivnosti, odnosno čovjekove sposobnosti za slobodnu suradnju s Bogom u stvaralačkom činu. Uvidjevši probleme što ih je primordijalna, iracionalna sloboda izazvala u svijetu, kao i paradoks dobra i zla, koji ne dopušta da se zlo jednostavno izbriše, Berdjajev nastavlja tražiti rješenje ove slobode u čovjekovu stvaralaštvu. Odsada će sloboda i stvaralaštvo kod njega biti najuže povezani, što očituju i sljedeće riječi:

»Pravi problem slobode jest problem stvaralaštva.«⁴

Također će i samu slobodu, o kojoj je pisao u skoro svakom svom djelu, razlikovati po osnovi stvaralaštva na ‘slobodu kao mogućnost izbora i slobodu kao stvaralački akt’.⁵ Stvaralaštvo ga je zaokupljalo duboko egzistencijalno, i on ga je promišljao na temelju osobnog duhovnog iskustva, a ne na temelju razmišljanja o pročitanim idejama kod drugih autora. U kontekstu osobnog duhovnog razvoja i promišljanja o ljudskom padu i grešnosti, došao je do dubokog uvida da spoznaja ljudske grešnosti samo povećava tjeskobu i blokira čovjeka u razvoju. Zato je zaključio kako je nužno potrebno pozabaviti se čovjekovim stvaralaštvom.

Kako je ovo njegovo duhovno iskustvo bilo od presudne važnosti u razvoju filozofije slobode i stvaralaštva, a na neki način i cjelokupne njegove filozofije – potom i iz činjenice da se je on upravo na osnovu duhovnog iskustva razilazio od Kanta, koje ga je inače izuzetno cijenio – donosimo to njegovo iskustvo cjelovito, kako ga je sam zapisao u svojoj autobiografiji:

»I evo svladao sam stanje potištenosti, iskusio sam stanje velikoga uspona, što je predstavljalo pravi unutrašnji potres i ozarenost. To se sve događalo ljeti, u selu. Ležao sam u postelji i pred samo jutro moje je cjelokupno biće bilo potreseno stvaralačkim usponom i jaka me je svjetlost obasjala. Prešao sam od potištenosti grijehom na stvaralačko nadahnuće. Shvatio sam da spoznaja grešnosti mora prijeći u spoznaju stvaralačkog uspona, jer inače čovjek pada.«⁶

U svom razmišljanju o čovjekovu stvaralaštvu, on kreće od biblijske poruke da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku i priliku. A to onda znači da je čovjek po uzoru na Boga Stvoritelja također stvaratelj.⁷ On kao stvoreno biće participira na Božjoj stvaralačkoj moći i Bog mu je namijenio kraljevsku ulogu u svemiru. Nažalost, upotrijebivši pogrešno slobodu, on je izgubio tu kraljevsku poziciju, uništavajući moć vlastite kreativnosti.

Kršćanska se antropologija, smatra Berdjajev, mora pokazati prvenstveno kao učenje o čovjeku kao stvaraocu, koji u sebi očituje sliku Stvoritelja svijeta, a to pretpostavlja učenje o njemu kao slobodnom i duhovnom biću, sposobnom transcendirati ograničenosti prirodnoga svijeta. Zato čovjek po svojoj naravi treba biti stvaratelj, graditelj i konstruktor. Štoviše, on je pozvan od Boga da to bude, premda to nama danas nije evidentno. Naime, čovjek se tijekom svoje povijesti pokazao više kao onaj koji ubija, ruši i razara, nego kao onaj koji daje život, gradi i razvija. On se i dalje pokazuje više kao ograničeno i bijedno biće negoli kao biće sposobno stvarati nove vrijednosti. Kako je to moguće? Berdjajev smatra da je to posljedica čovjekova grijeha. Da bi čovjek izašao iz ovog lošeg stanja, on se mora najprije osloboditi grijeha, tj. od unutarnjeg ropstva grijehu. I upravo buđenje stvaralačke energije u čovjeku označava to njegovo unutrašnje oslobađanje i uvijek je popraćeno s osjećajem slobode. Ljudsko nam stvaralaštvo tako postupno otkriva još jednu dimenziju, naime onu soteriološku, jer »stvaralaštvo i jest put oslobađanja«⁸ i transcendiranja aktualnog čovjekova stanja.

Ovdje moramo biti veoma oprezni kako ne bismo krivo shvatili Berdjajeva. Njegova izvorna ideja nije da je uloga stvaralaštva pasivna, odnosno da ono služi samo tome kako bismo se zaštitili ili oslobodili od nečega lošeg. Pa, kao što je izvrsno shvatio zabludu moderne filozofske misli koja je isticala samo formalnu slobodu, odnosno *slobodu od*, dok se je on zalagao za *slobodu za*,⁹ tako i sada za stvaralaštvo jasno ističe da ono ne smije biti samo »oslobođenje od nečega, već također i oslobođenje za nešto«.¹⁰ Ovaj aktivni, izgrađujući princip, ovo »za nešto« jest bit čovjekova stvaralaštva, koje nikako ne može biti bez nekog cilja ili predmeta. Zato je čovjekovo stvaralaštvo po svojoj unutarnjoj dinamici usmjereno prema gore i ono po svojoj naravi uzdiže čovjeka.

1 Navest ćemo ovdje samo neke autore i njihova djela koja na izravan način potvrđuju gornju tvrdnju: Marie-Madeleine Davy, *Berdjajev. L'homme du huitième jour* (Flammarion, Paris 1964.); Ferruccio Dechet, *L'ottavo giorno della creazione* (Marzorati, Milano 1969.); Ivan Devčić, *Osmi dan stvaranja* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.).

2 B. M. Lubardić, »Religijska filozofija Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva – pregled osnovnih ideja«, u: Nikolaj Berdjajev, *Opit eshatološke metafizike*, Bogoslovski fakultet SPC, Beograd 2000., str. 314.

3 Nikolaj Berdjajev, »Sub specie aeternitatis«, u: *Opit eshatološke metafizike*, str. 314.

4 Nikolaj Berdjajev, *Regno dello spirito e regno di Cesare*, Comunità, Milano 1952., str. 87.

5 N. Berdjajev, *Regno*, str. 89.

6 Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1987., str. 252–253.

7 Usp. N. Berdjajev, *O čovekovom pozvanju*, Zepeter Book World, Beograd 2000., str. 139.

8 N. Berdjajev, *The Destiny of Man*, Geoffrey Bless, London 1949., str. 147.

9 Usp. Borislav Dadić, *Metafisica della libertà nella filosofia di Nikolaj Berdjajev*, Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2002., str. 334.

10 N. Berdjajev, *The Destiny*, str. 147.

To za Berdjajeva konkretno »znači da stvaralaštvo ide od svijeta k Bogu«. ¹¹ Ono se stoga ne iscrpljuje samo na razini fenomena i ne ostaje samo u vremenu. I premda rezultati stvaralačkog čina ostaju u vremenu, sam stvaralački čin, stvaralački uzlet, ne gasi se s vremenom nego ulazi u vječnost.

Može nam izgledati malo čudno kako to Berdjajev zamišlja da će nas stvaralaštvo dovesti do Boga. Ali kako on stvaralaštvo vezuje uz slobodu, sasvim je logično da on ima odgovor na naše dvojbe. Naime, tamo gdje je stvaralaštvo, tu je i sloboda, a gdje je sloboda, tu je Duh Božji i milost. I milost je ta koja će čovjeka, preko njegova stvaralaštva i slobode, dovesti do Boga. A ona sigurno djeluje na slobodu. Zapravo ona i nije prisutna nego samo tamo gdje je sloboda, jer, gdje je robovanje na djelu ona tu ne može biti, niti može djelovati.

Metafizičko-antropološki izvor stvaralaštva

Daljnja je karakteristika stvaralaštva da ono mora biti plodno. Ono je uvijek »prirast, dodavanje, izgradnja nečega novoga što do tada u svijetu nije postojalo«. ¹² Iz ovoga jasno proizlazi da on stvaralaštvo shvaća kao proizvođenje nečega novoga. No, je li uopće moguće nešto novoga u ovome našem prirodnom svijetu? Ako jest, od kuda bi ono došlo? Ovo su pitanja koja su mučila Berdjajeva i na koja je on uporno tražio odgovore.

Dva su izvora, prema njemu, odakle čovjek izvlači svoju moć za istinsko stvaralaštvo: jedan bismo mogli nazvati metafizičkim, a drugi antropološkim. Prvi je njegova meonska sloboda, a drugi činjenica da je čovjek stvoren na sliku Božju. Naime, on smatra da se u čovjekovu stvaralačkom činu pojavljuje nešto novo što prije nije postojalo. A prava novina, koja nije samo drukčiji raspored već postojećih dijelova, može se pojaviti samo iz drugoga svijeta, iz nekog drugog poretka stvari. Ona mora proizaći iz slobode, odnosno iz onoga što Berdjajev naziva 'ne-biće' u usporedbi s 'bićem'. Zato on i kaže »tajna novoga nije tajna bića, nego tajna slobode, koja ne može proizaći iz bića«. ¹³ Drugim riječima, prava novina koja se treba pojaviti u istinskom stvaralaštvu proizlazi iz slobode, ali »ne iz mračne slobode, nego iz prosvijetljene slobode«. ¹⁴ Za njega svako stvaralaštvo i jest po svojoj biti stvaranje iz ničega, jer u stvaralačkom procesu »ništa postaje nešto, ne-biće postaje biće«. ¹⁵ Odavde će on ponuditi i svoju definiciju stvaranja kao »prijelaz ne-bića u biće preko akta slobode«. ¹⁶ Iz čega jasno proizlazi da za njega tajna stvaralaštva u krajnjoj liniji nije ništa drugo nego tajna slobode, jer samo iz ove primordijalne slobode moguće je stvaralaštvo. Nešto nova može nastati samo iz bezdana ne-bića, a ne iz već gotova bića. Iz već postojećeg bića može se roditi ili emanirati samo nešto sličnoga, ali ne može nastati nešto potpuno novo. Problem nastajanja novoga Berdjajev razmatra na metafizičkoj razini. On se pita:

»Što je izvor kretanja i promjene? Je li to potencija ili akt?«¹⁷

I on će se na različitom shvaćanju upravo ovih temeljnih metafizičkih pojmova, akta i potencije, razići kako sa tomističkom tako i s cjelokupnom klasičnom metafizikom. Tomistička metafizička doktrina o aktu i potenciji bila mu je poznata. Čitao ju je kod poznatog tomiste R. Garrigou-Lagrange, gdje je mogao pronaći da je akt savršeniji od potencije, te da je Čisti Akt nepromjenjiv i nepokretan, što ga u skladu s ovom teorijom čini apsolutno savršenim. Njegovo često druženje s J. Maritainom i E. Gilsonom, izvrsnim poznavateljima ove doktrine, davalo mu je mogućnost da upozna suvremeni razvoj ove doktrine, ali unatoč tome on je očito izvukao krivi zaključak: da zbog navedenih vlastitosti akt ne može biti izvor, odnosno uzrok nastajanja i pro-

mjene. Tomistička doktrina naučava upravo suprotno. U ovoj doktrini najviši metafizički princip i iskonsko počelo svega što postoji jest *Esse*, shvaćen kao akt bivstvovanja (*actus essendi*). To je ono što je Aristotel samo djelomično i kao u magli naslutio, a nazvao ga je Čistim Aktom. Njegovo se savršenstvo očituje i u njegovoj samosvojnosti izraženoj poznatom tomističkom sintagmom: *Ipsum esse subsistens*. I kao takav, on je izvor svekolikog kretanja i nastajanja, ili kako bi se Berdjajev izrazio – stvaralaštva. To što on predbacuje ovoj doktrini koju je, to ipak moramo reći, samo površno poznavao, tj. da u slobodi i stvaralaštvu vidi nesavršenost, samo je potvrda da se unatoč duboke filozofske intuicije koju je posjedovao nije mogao nositi sa metafizičkim problemima iskonskih počela. Za tako nešto nedostajalo mu je dublje i cjelovitije poznavanje razvoja metafizike.

Dok je za Tomu stvaranje uzrokovanje bitka stvorenja, za Berdjajeva, naprotiv, »stvaralačka je novost bezuzročna«. ¹⁸ A kako je za njega važno jedino stvaralaštvo, jasno je da on u biti negira uzročnost. On misli da kada mi opisujemo uzročnost pojava imamo posla s beskonačnim nizom pojava, ali da nikako ne stižemo do primordijalnog stvaralačkog akta, u kojem se neka nova stvar po prvi put pojavljuje u postojanju.

Služeći se djelomično kantovskom terminologijom, on svoju misao dalje pojašnjava tvrdnjom da je »svijet pun potencija, mogućnosti i energija, ali izvor tih potencija se nalazi u noumenalnom svijetu, na koji naši kauzalni odnosi nisu primjenjivi«. ¹⁹ Čovjek, premda stvorenje, u sebi uključuje potenciju, odnosno sposoban je za stvaralaštvo i promjenu. Ovu čovjekovu sposobnost Berdjajev objašnjava činjenicom da je ovaj stvoren na sliku Božju i, kao takav, nosi u sebi sliku Stvoritelja, njegove slobode i njegove stvaralačke moći. Čovjek, zajedno sa svijetom u kojem živi, jest nesavršen, ali baš zato posjeduje mogućnost stvaralaštva u kojem će on tu nesavršenost, koja nije ništa drugo do savršenost u potenciji, dovesti u stanje savršenosti. Čovjek svojim stvaralaštvom radi na usavršavanju svijeta, a time i sam sebe usavršava mijenjajući se.

¹¹
Ibid., str. 147.

¹²
Ibid., str. 126.

¹³
Nikolaj Berdjajev, *The Beginning and the End*, Greenwood Press, Westport 1976., str. 168.

¹⁴
N. Berdjajev, *The Beginning and the End*, str. 171. Ova Berdjajevljeva opaska od je izuzetne važnosti za razumijevanje njegove metafizičke misli o slobodi. On smatra da je meonska sloboda neophodna za stvaralaštvo, kao što je neophodna i njezina suradnja s Božjom milosti. No, ta suradnja, koja se odvija u činu čovjekova stvaralaštva, neće biti moguća ako se sama sloboda u sebi ne promijeni, tj. ako se ne rasvijetli. Tako se djelovanje milosti pokazuje dvostrukim. S jedne strane, ono pomaže da se ostvari stvaralački čin dajući stvaratelju neophodne darove, a s druge strane rasvjetljava meonsku slobodu, čineći je sposobnom za suradnju s Bogom.

¹⁵
N. Berdjajev, *The Destiny*, str. 126. Berdjajev ovdje 'ništa' poistovjećuje s 'ne-bićem', što bi u klasičnoj metafizici odgovaralo potenciji. Sasvim je jasno da se ovdje ne radi o stvaranju *ex nihilo*, koje inače može izvesti samo Bog.

¹⁶
Ibid., str. 33; usp. *ibid.*, str. 127. Toma Akvinski će, naprotiv, definirati stvaranje kao »proizvođenje nekog bića s obzirom na čitavu njegovu supstanciju, a da se ovoj ne pretpostavlja ništa, bilo stvoreno bilo nestvoreno« (*S. Th.*, I, q. 63, a. 3). Da se stvaranje odvija preko akta slobode naučava i Toma (usp. *C. G.*, II, c. 23; *De Pot.*, q. 3, a.15; *S. Th.*, I, q. 19, a. 4).

¹⁷
N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 157.

¹⁸
Ibid., str. 158. Za Tominu poziciju usp.: *In IV Metaph.*, lect. 3; *C. G.*, II, c. 22; *In III Sent.*, d.11, q. 1. a. 2; *In I Sent.*, d. 9, exp.; *Comp. Theol.*, I, c. 69.

¹⁹
Ibid., str. 158.

Tako je tema o stvaralaštvu dovela Berdjajeva do temeljnog pitanja metafizike: što je primarna stvarnost? Je li to stvar, objekt ili možda duh shvaćen na način objekta, ili je to pak akt, subjekt i stvaralački život? On ističe da se svijet u prvom slučaju ne bi mogao mijenjati, a položaj bi čovjeka u njemu bio beznadežan. U drugom, pak, slučaju svijet se može mijenjati, pa čovjek može iz kraljevstva nužnosti prijeći u kraljevstvo slobode. Odgovori na gornja pitanja, koji su po svojoj naravi bitno metafizička, ovisit će prvenstveno o tipu metafizike za koju će se netko odlučiti. On se mora odlučiti između racionalne metafizike i metafizike slika. Prva je povezana s prirodom i nužnošću, a druga s duhom i slobodom. Berdjajev je svoju filozofiju duha poistovjećivao s ovom metafizikom slika.²⁰ Za koju će se od ovih dviju metafizikâ čovjek odlučiti ovisit će o usmjerenosti njegovu duha. Odluka za prvu opciju jest odluka da se ide linijom manjeg otpora i mnogi je izabiru, dok je izbor druge metafizike povezan s naporom duha i življenjem vjere, stalna borba s moći nužnosti. U Berdjajevljevoj filozofskoj perspektivi, ovo ne znači samo dva različita puta spoznaje, već dva načina egzistiranja.

Stvaralaštvo je bitno duhovna aktivnost, koja se očituje u slobodi. Međutim, kada se duh u stvaralačkom činu očituje u prirodi, on se pokazuje u drugom svjetlu; tada je tromiji i pasivniji zbog opiranja prirodne nužnosti i determiniranosti koja mu dolazi od materije neophodne za stvaranje u ovom osjetilnom svijetu. No, to ne bi smjelo zakočiti ljudski duh da se aktivno upusti u preoblikovanje ovoga svijeta. Tako će on isticati da naša povijest poznaje velikane duha koji su aktivno na nju utjecali i to na svim područjima života: kako u duhovnosti i mistici, tako u filozofiji, umjetnosti, kulturi, društvenim reformama, graditeljstvu i politici. Naime, svaki put kada se u povijesti dogodila stvaralačka promjena u svijetu bila je to posljedica prodora čovjekova duha i slobode u okoštalo biće svijeta.

Najveća opasnost za čovjekov duh jest da se on prilagodi objektiviranom stanju svijeta i zato nas Berdjajev upozorava da duh mora biti uvijek u istinskom postojanju, koje često može značiti »revolucijsku aktivnost s obzirom na objektivirano stanje svijeta, može biti pobuna slobode protiv determiniranosti, to jest može značiti prodor duha u svijet radi njegovu oduhovljenja i preobraženja.«²¹

Čovjekov stvaralački čin pojavljuje se kao veza koja povezuje ova dva svijeta, svijet noumenalni i svijet fenomenalni. Čovjek dobiva inspiracije, odnosno izvlači duhovne slike iz noumenalnog svijeta da bi ih potom svojom stvaralačkom djelatnošću utjelovio u fenomenalnom svijetu i tako preko tog utjelovljenja objavljivao tajnu noumenalnog svijeta. Zato je stvaralački čin uvijek izlaženje iz granica ovoga fenomenalnog svijeta, odnosno njegovo transcendiranje. Kada čovjek jednom ostvari ovaj uzlazni stvaralački čin, to za njega nije ništa drugo doli

»... stvaralačka ekstaza, uzlet, prvotna intuicija i otkriće. To je čudesno izazivanje slike, velika zamisao, velika ljubav, privlačenje koje dolazi s visina, uzlaženje na goru i stvaralački oganj.«²²

Ovo stvaralaštvo nije lagano i pretpostavlja žrtvu i odricanje od 'svijeta'. To ne znači bijeg od svijeta, nego slobodu od svijeta s ciljem preobrazbe svijeta kroz stvaralaštvo. Pravo stvaralaštvo »jest očitovanje ljubavi prema Bogu i božanskom, a ne prema stvarima ovoga svijeta i u tom smislu put stvaralaštva je put nadilaženja ovoga svijeta.«²³

Kada suvremeni čovjek pomisli na stvaralaštvo, odmah mu na pamet dođu djela nastala u kulturi, znanostima i umjetnosti. Berdjajev, naprotiv, pod stva-

ralaštvom ne podrazumijeva »stvaranje kulturnih vrijednosti, već potres i nadahnuće cjelokupnog ljudskog bića, usmjerenog prema drukčijem, višem životu, prema novom postojanju«. ²⁴ Stvaralaštvo je za njega doista predstavljalo nov način postojanja, novi život. To ne znači da on nije cijenio umjetnička, kulturna i znanstvena djela, nego jednostavno to nije tema njegova promišljanja. Kada on filozofira o stvaralaštvu, to je jedna »puno dublja tema, metafizička tema, tema o nastavku stvaranja svijeta od strane čovjeka, o čovjekovu odgovoru Bogu«. ²⁵ Za njega je jedini pravi život bio stvaralaštvo i cijeli je svoj život proveo stvarajući. Tako je pisao svoja djela i pod okolnostima koja će većini čitatelja izgledati nemoguća. Pisao je u zatočeništvu u Sibiru; kada je imao veoma visoku tjelesnu temperaturu; dok su Nijemci bombardirali Pariz u kojem je on boravio; konačno, umro je za radnim stolom dok je sređivao svoju posljednju knjigu, koja je i ostala nedovršena. Sve je ovo radio premda je duboko bio uvjeren da ono što je napisano nikada u potpunosti ne odgovara stvaralačkom nadahnuću koje je prethodilo pisanju. Nadamo se da ovi primjeri iz njegova života jasno svjedoče da on nije bio protiv kulturnih dobara i razvoja kulture, koja zasigurno jest proizvod ljudskog stvaralaštva. Smatrao je da kultura ima itekako važan smisao za cjelokupni razvoj čovjeka i svijeta i zato su kulture redoviti »čovjekov put, čovjek mora proći kroz stvaralaštvo kulture i civilizacije«. ²⁶

Za njega ovaj prolazni svijet nije bio uopće prava realnost. Tek ono što je vječno, to je za njega prava realnost, a to čovjek može postići preko svoga stvaralaštva u suradnji s Bogom. On sam nam o tome svjedoči kad kaže da »postoje trenuci stvaralačke ekstaze i sjedinjenja s Bogom koji su ulazak u vječnost, koji su oslobađanje od jarma vremena«. ²⁷ Zato je svaki stvaralački čin po svojoj prirodi ekstatičan, on prelazi granice ovoga svijeta, on ga transcendirira. Ostaje činjenica da je stvaralački akt u ovom svijetu izvršen od strane čovjeka, ali on pritom osjeća stalno u sebi silu koja ga nadilazi. I on ovu silu doživljava kao najvredniji dar milosti, svjestan da ga ničim nije zaslužio. Čovjek je duboko svjestan da mu je on slobodno darovan da njime upravlja. Ali kako će ga on upotrijebiti, za dobro ili za zlo, ovisit će isključivo o njegovoj slobodi.

U stvaralaštvu je stoga prisutan i eshatološki element, jer ono »anticipira transfiguraciju svijeta«. ²⁸ Eshatološka dimenzija stvaralačkog čina sastoji se u tome da vrijednosti stvaralaštva ulaze u Kraljevstvo Božje i ostaju sačuvani za vječnost, premda se istovremeno u ovom svijetu iskrivljuju i objektiviraju. U ovome se smislu može reći da je svako autentično stvaralaštvo priprema kraja ovoga svijeta i dolazak Kraljevstva Božjega. Zato je on propovijedao,

20

Usp. N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 176. Riječ je o Berdjajevljevu shvaćanju po kojem je svijet duha onaj jedini pravi svijet, a ovaj vanjski, objektivni svijet samo je slika ili odraz toga pravog svijeta.

21

N. Berdjajev, *Duh i realnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985., str. 154.

22

N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 182.

23

N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, Jaca Book, Milano 1994., str. 24.

24

N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 253.

25

Nikolaj Berdjajev, *Ruska ideja*, Nolit, Beograd 1987., str. 229.

26

N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 257.

27

Nikolaj Berdjajev, *The Divine and the Human*, Geoffrey Bles, London 1949., str. 156.

28

N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 174.

ne pasivno iščekivanja kraja svijeta nego »aktivno-stvaralačku eshatologiju, koja poziva na preobražaj svijeta«.²⁹

Premda se može dogoditi da rezultati čovjekova stvaralaštva koji se ostvaruju u ovome empirijskom svijetu nama izgledaju kao nešto uistinu novo, to ipak nije pravi cilj za kojim teži stvaralački akt. Ovi rezultati nisu ništa doli simboli u vremenu, koji govore o onome što se dogodilo u vječnosti. Zato se ne smijemo idolopoklonski odnositi prema ovim rezultatima, kao niti prema prošlosti, a niti prema budućnosti. Jer samo je vječnost dobra i jedino ona zaslužuje da je se ljubi. Ne samo da su rezultati čovjekova stvaralaštva simboli u vremenu nego je i sam čovjek svojevrsni simbol. Pišući o mogućnosti njegova oslobođenja od svake vrste ropstva, Berdjajev objašnjava u kojem je smislu čovjek simbol. On kaže »čovjek je simbol, jer nosi znak nekoga drugoga različita od sebe i on sam je znak toga drugoga«.³⁰ Ne samo da se u stvaralaštvu čovjek oslobađa od svijeta nego se oslobađa i od ropstva samome sebi. Tako se stvaralaštvo pokazuje kao čista suprotnost svakom egocentrizmu, jer je čovjek u stvaralačkom aktu usmjeren prema onome što ga transcendirira, što je iznad njega. Upravo se u ovome nalazi najveća mogućnost čovjekova oslobođenja od ropstva. Stvaralaštvo koje se pretočilo u vrijeme i materijaliziralo u uvjetima prirodnog svijeta, po svojoj je biti simboličko, ne ostvaruje novu stvarnost, nego samo daje znakove buduće preobrazbe. Pravi stvaralački čin, naprotiv, eshatološki je usmjeren prema kraju ovoga vremena i prema zori novoga, preobraženog svijeta. Zato je on u svojoj biti duboko metafizički čin.

Odnos Božjeg i čovjekova stvaralaštva

Nakon objavljivanja njegove knjige *Il senso della creazione*, kritičari su ga optuživali da svojom idejom o čovjekovu stvaralaštvu iz ništa, praktički naučava da čovjeku nije potrebna materija ovoga svijeta kako bi stvarao nešto novo. Naravno da je on te optužbe odbacivao i smatrao ih smiješnima, jer je na osnovu iskustva vlastitog stvaranja bio potpuno svjestan da ljudsko stvaralaštvo ne može biti čisto stvaranje iz ničega, nego da potrebuje materiju ovoga svijeta. Ali je zato tvrdio da se

»... stvaralački čin ne može u cijelosti odrediti materijom koju daje svijet i da u njemu postoji nešto novo, što nije determinirano vanjskim svijetom. To je onaj element slobode koji ulazi u svaki pravi stvaralački čin.«³¹

I samo se u tom smislu može reći da ljudsko stvaralaštvo jest stvaralaštvo iz ničega. I baš zato jer

»... element onoga 'iz ničega' ulazi u stvaralačko djelovanje, u stvaralaštvo ulazi sloboda drugoga svijeta. A to znači da ono najvažnije, najtajanstvenije i stvaralački najnovije ne dolazi od 'svijeta' nego od duha.«³²

On nikada nije tvrdio da čovjek može stvarati isto kao i Bog. Njegovo stvaralaštvo »nije ni jednako ni identično«, nego samo, »slično s Božjim stvaralačkim činom«.³³ Bog je u svom stvaralaštvu neograničen i svemoćan, dok ljudsko stvaralaštvo ima svoje granice. Tako, na primjer, čovjek ne može stvoriti nikakvo živo biće, najviše što može jest da ga rodi. Ova se razlika posebno očituje na primjeru osobe. Naime, »samo je Bog sposoban stvarati živo biće, odnosno osobu«.³⁴ To je razlog zašto je pravi temelj svake osobe uvijek samo božanski.

Čovjek je u svom stvaralaštvu višestruko ovisan o Bogu. Najprije, ne samo da on »crpi materijal za svoje stvaranje iz svijeta koji je stvorio Bog«³⁵ već

mu je i stvaralački dar darovan od toga istoga Boga, kao što mu od njega dolazi i sam poziv na stvaranje, bez kojega se sam čovjek ne bi nikada upustio u tu avanturu. Zato će stvaralaštvo u svojem najvišem obliku uvijek biti teurgijsko, tj. ono u kojem se odvija suradnja Boga i čovjeka, odnosno mora biti Bogo-čovječansko. Ono mora biti čovjekov odgovor na Božji poziv. Bog na neki način »treba« čovjekovo stvaralaštvo, ali mu on to ne može priopćiti, objaviti, jer tada ono ne bi bilo slobodno. Čovjek to mora sam otkriti. Ove duboke misli o stvaralaštvu Berdjajev je napisao u svojoj možda najboljoj knjizi, tiskanoj 1931. godine pod naslovom *O čovjekovu pozivu. Esej iz paradoksalne etike*. Osjeća se da mu je misao u njoj više zaokružena i konsistentna nego u drugim knjigama. Smatram da je ovim djelom otklonio zabunu oko naravi stvaralaštva u njegovoj filozofiji, koju je izazvala ranija knjiga *Smisao stvaralaštva*, iz 1916. godine.

Već smo prije rekli da je čovjek dužan odgovoriti na Božji poziv za stvaranjem. Ali on u svome odgovoru ne može donijeti samo ono što mu je Bog već dao nego i on sa svoje strane mora »nešto« doprinijeti. To »nešto« jest zapravo »ništa«, ili drugim riječima, to je ona čovjekova nestvorena sloboda, bez koje on ne bi mogao ni stvarati.³⁶ Zato je presudna povezanost između slobode i stvaralaštva. Stvaralački je čin uvijek jedna forma gospodarenja duha nad materijom svijeta i uvijek pretpostavlja slobodu. Zato bi Berdjajevljevo shvaćanje čovjekova stvaralaštva bilo najbolje nazvati stvaranjem iz slobode.

Više smo puta rekli da

»... Bog očekuje od čovjeka da participira na djelu stvaranja, na pobjedi bića nad ne-bićem. Očekuje od njega herojski i stvaralački čin.«³⁷

S druge pak strane, ovaj čovjekov odgovor ne može doći radi neke prisile ili vanjske nužde. On prije svega mora biti slobodan, ničim uvjetovan, jer će tek tada taj stvaralački čin biti izgradnja i afirmacija čovjeka, odnosno slobodna realizacija ideje koju Bog ima o čovjeku, odnosno ostvarenje slike što ju on nosi u duši. Stvaralaštvo nije prvenstveno čovjekova aktivnost u svijetu, njegov aktivan odnos nad materijom svijeta, ono je prije svega uzajamni odnos čovjeka i Boga. U stvaralaštvu čovjek na neki način »priopćava svijetu svoj razgovor s Bogom«.³⁸

Teurgija kao vrhunac i smisao stvaralaštva

Ono jedino pravo stvaralaštvo na zemlji, koje se odvija kao najuža suradnja čovjeka sa svojim Bogom, Berdjajev naziva teurgija, a definira je kao »ljudski čin u suradnji s Bogom, to je jedno božansko djelovanje, istovremeno

29
N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 332.

30
Nikolaj Berdjajev, *Schiavitù e libertà dell'uomo*, Comunità, Milano 1952., str. 48.

31
N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 255.

32
N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 173.

33
N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, str. 176.

34
Ibid., str. 184.

35
N. Berdjajev, *The Destiny*, str. 127.

36
Usp. ibid., str. 128.

37
Nikolaj Berdjajev, *Spirito e libertà*, Comunità, Milano 1947., str. 299.

38
N. Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 160.

bogočovječansko stvaranje«. ³⁹ Ona ne stvara neku novu kulturu, nego jedno novo biće i zato bi se za nju moglo reći da je nadkulturalna. Ona po svojoj biti nadilazi sve forme umjetničkog stvaralaštva, pa i sami simbolizam, koji je Berdjajev inače visoko cijenio. Premda među njima postoji najuža veza, jer »simbolička je umjetnost jedan most, jedan put koji nas vodi prema teurgijskoj umjetnosti«. ⁴⁰ Teurgija je oblik slobodnog stvaralaštva, jer je slobodna od nužnosti ovoga svijeta. Nju se ne daje svesti pod umjetničke okvire niti opisati umjetničkim propozicijama. Dapače, ona je sama ta završna umjetnost koja rješava tragediju ljudskoga stvaralaštva. Budući da se teurgija odnosi na posljednja vremena, što znači da je eshatološki usmjerena, ona je religijska umjetnost u najužem smislu riječi, jer je »nastavak stvaranja ostvaren u suradnji s Bogom«. ⁴¹

Čovjek, kojega je Bog također stvorio ni iz čega, ali na svoju sliku i priliku, pozvan je da »imitira« Boga, svoga Stvoritelja, tako da zajedno s njime nastavi raditi na započetom stvaranju svijeta. To je iskonski čovjekov poziv na koji ga je pozvao Bog i u kojem on može sebe ostvariti kao slobodnu osobu. Ovaj čovjekov doprinos u stvaranju, njegov angažman u svijetu, mogli bismo nazvati »osmi dan stvaranja«. ⁴² Točno je, kako bi čovjek stvarao, da on potrebuje materiju ovoga svijeta i njegovo stvaralačko znanje pretpostavlja postojanje stvorenog svijeta, ali i tamu ne-bića, koja je prethodila ovome svijetu. Stoga je čovjekov stvaralački akt, svojevrsni »nastavak stvaranja svijeta, sudjelovanje čovjeka u Božjem djelu, čovjekov odgovor na Božji poziv«, a to onda, »pretpostavlja slobodu koja leži s onu stranu bića i njemu prethodi«. ⁴³ Suradnja se s Božje strane očituje u darovanoj milosti, koju opet čovjek mora slobodno primiti ili ne, a koja mu je neophodna da se oslobodi ropstva grijehu. Tek sada, oslobođen ovog ropstva, čovjek uspijeva razbuktati stvaralačku energiju svoje slobode. Upravo iz dubine ove slobode čovjek daje pozitivan odgovor Bogu, otvara mu se i tako se nastavlja djelo stvaranja svijeta. Analogno onome što je pisao o čovjekovoj obvezi da bude slobodan, sada Berdjajev piše i za stvaralaštvo:

»Za mene čovjekovo stvaralaštvo ne predstavlja čovjekov zahtjev ili njegovo pravo, već je to Božji zahtjev postavljen čovjeku i čovjekova obveza. Bog očekuje od čovjeka stvaralački akt, kao čovjekov odgovor na stvaralački akt Boga.« ⁴⁴

Budući da čovjekovo stvaralaštvo predstavlja njegov slobodan odgovor Bogu, onda je za Berdjajeva sasvim naravno da on, s jedne strane, ne smije biti ničim uvjetovan jer ne bi bio autentični čovjekov odgovor, a s druge strane, u tom odgovoru mora biti i nešto isključivo čovjekovo, nešto što ne pripada ni svijetu ni Bogu – a to je ona čovjekova meonska sloboda. Bez ove slobode, koja nije determinirana postojanjem, istinsko ljudsko stvaralaštvo ne bi bilo moguće.

Unutrašnja struktura čovjekova stvaralaštva

Čovjekovo je stvaralaštvo vrlo složen proces. U njega ulaze tri različita elementa. Prvi je čovjekova meonska, nestvorena sloboda koja i omogućava nastajanje novoga; drugi su darovi koje posjeduje čovjek stvaratelj, odnosno milost koju mu daje Bog Stvoritelj; treći je ovaj stvoreni svijet, kao prostor u kojem se odvija čovjekova stvaralačka aktivnost i iz kojeg on uzima materiju za svoju stvaralačku djelatnost. Sam proces ljudskoga stvaralaštva odvija se u dvije faze. U prvoj se fazi čovjek nalazi sam pred Bogom i u potpunoj slobodi ostvaruje čin stvaralaštva. To je ono što Berdjajev naziva prvotna ili unutraš-

nja intuicija. To odgovara i prvotnoj stvaralačkoj intuiciji, koju neki nazivaju i prvotna umjetnikova zamisao, kada je riječ o stvaranju umjetničkog djela. Čovjek u toj fazi još nije zauzet mišlju o svijetu u kojem će ostvariti svoje djelo, kao niti o materiji koja će mu poslužiti u tu svrhu.

Nakon ove prve, nastupa druga faza, a to je realizacija stvaralačke intuicije u svijetu. Ovdje se sada pojavljuje nesrazmjer između stvaralačke intuicije i mogućnosti njezine realizacije u ovome svijetu. Iz ovoga nesrazmjera proizlazi tragična narav stvaralaštva, koja je ujedno i granica čovjekova stvaralaštva. Ova je realizacija povezana, nadalje, i sa socijalnom dimenzijom čovjeka i s njegovom odgovornošću za cijeli svijet. U noj se očituje ona čovjekova sposobnost što se naziva umijećem ili jednostavno umjetnošću. Berdjajev smatra da stvaralaštvo u pravom smislu riječi, kao i onaj stvaralački oganj koji gori u čovjeku, nastaje u prvoj fazi. Druga je faza već period hlađenja tog ognja i nastajanje kulturnih proizvoda, koji samo dijelom podsjećaju, te kao neki znak upućuju na ono što se događalo u čovjeku prije nego je došlo da nastanka tih proizvoda: kipova, slika, knjiga, ustanova i sličnih kulturnih dobara. Međutim, ne smije se nikada zaboraviti da u prvoj i drugoj fazi podjednako djeluju milost i sloboda.

Odnos stvaratelja i materijalnog svijeta

Tragedija ljudskog stvaralaštva očituje se i u činjenici da stvaratelj mora izaći van i ne smije ostati zatvoren u sebi. On mora naći način da unutrašnji stvaralački čin izrazi sredstvima vanjskoga svijeta. Jer treba voditi računa o tome da je – unatoč tome što je stvaralački čin upućen prema beskonačnosti – njegova forma ipak konačna. Ali, pita se Berdjajev, propušta li beskonačnost nešto od svoga svjetla kroz ove konačne forme? Ostavlja li beskonačno trag u ovom konačnom svijetu?

Čovjek putem stvaralačkog čina izlazi iz svoje subjektivnosti. To se događa na dva načina. Prvi je putem objektivacije, u kojoj je »čovjek demijurg, on stvara, radeći nad materijom svijeta, oblikujući je i prosvjetljujući je«. ⁴⁵ No, Berdjajev pod stvaralaštvom nije zamišljao samo obradu materije ovoga svijeta. Nisu samo umjetnička djela, tehnička dostignuća, građevine i društvene institucije ono što čovjek stvara. Postoji i duhovno stvaralaštvo koje bitno ne ovisi o materiji, tako na primjer, u »samoj kontemplaciji, tj. u odnosu čovjeka prema Bogu, jest stvaralaštvo«. ⁴⁶ Ljubav je također stvaralaštvo, a ona je duhovna stvarnost *par excellence*. Ovo je drugi i izvrsniji način izlaska iz svoje

39

N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, str. 303.

40

Ibid., str. 303.

41

Ibid., str. 304. On je čak naziva »jedan poziv za religijsko stvaralaštvo« (ibid.). To je onaj Božji poziv upućen čovjeku da zajedno nastave stvarati svijet.

42

Nikolaj Berdjajev, »Čovjek i stroj«, u: N. Berdjajev, *Novo srednjovjekovje*, Laus, Split 1991., str. 131. Ova ideja o produženom stvaranju i čovjekovu doprinosu kao »osmom danu stvaranja« bila je vrlo draga samom

Berdjajevu. Možemo je naći u mnogim njegovim djelima (usp., *Il senso della creazione*, str. 179; *The Divine*, str. 53; *Spirito e libertà*, str. 253; »O kršćanskom pesimizmu i optimizmu«, u: *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, str. 82).

43

N. Berdjajev, *The Destiny*, str. 66.

44

N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 251.

45

N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 180.

46

N. Berdjajev, »Čovjek i stroj«, str. 130.

subjektivnosti. Boga se ne može osvojiti aktivnom borbom slično onoj u kojoj krotimo prirodne sile. Njega se može kontemplirati samo u stvaralačkom naporu našega duha koji je usmjeren prema gore. Takva ljudska kontemplacija jest njegova ljubav prema Bogu i predstavlja čovjekov stvaralački odgovor na Božji poziv za suradnju.

Kako je čovjekovo stvaralaštvo u ovom svijetu najuže povezano s njegovom slobodom, on mora stvarati i radi same slobode. Ovaj svijet nužnosti neprijateljski je raspoložen prema čovjekovoj stvaralačkoj slobodi i nastoji je ugušiti. To je razlog zašto ona mora biti u neprestanoj borbi protiv njega i u tom sukobu jača i očvršćuje. Čovjek u ovoj borbi ponekad iskusi i padove, a ne samo uspjehe, što također čini njegovo stvaralaštvo tragičnim. Unatoč ovoj tragičnosti, u procesu stvaralaštva događa se proboj svijetla iz noumenalnog u fenomenalni svijet i u toj svjetlosti ima nešto od vječnosti. O tome nam svjedoči ljepota u svijetu, jer

»... ljepota ovoga svijeta, ljepota čovjeka, prirode i umjetničkih djela, sve je to znak djelomične transformacije svijeta. To je stvaralački proboj prema drugom svijetu.«⁴⁷

Nasuprot grijesima i ružnoći ovoga svijeta, Berdjajev postavlja ljepotu kao sredstvo pročišćenja i transformacije. U svom stvaralaštvu čovjek ne smije pobjeći iz ovoga svijeta, kao iz nečega što je metafizički loše. Dapače, on mora u njemu ostati i zajedno s drugim ljudima nositi njegovo breme; on upravo u njemu mora biti stvaralački aktivan, ali na takav način da je u svakom trenutku slobodan od tog istog svijeta. Tek tada će njegovo stvaralaštvo doista označavati promjenu ovoga svijeta ili, kako je istaknuo I. Devčić, »stvaranje novoga svijeta u kojem će biti prevladani svaka nužnost, otuđenje i objektivacija.«⁴⁸ Budući da istinsko stvaralaštvo pretpostavlja slobodu i ljubav, onda Berdjajev sasvim ispravno zaključuje kako je samo osoba sposobna istinski stvarati.⁴⁹ Kako je čovjek prvenstveno osoba, on u sebi krije jedan aktivni, stvaralački princip, koji je po svojoj naravi duhovan. Zato on može raditi na projektu oplemenjivanja ili produhovljivanja svijeta.

»Osobnost je iznad svega jedna kvalitativno izvorna duhovna energija, jedna duhovna aktivnost. Ona je središte stvaralačke energije.«⁵⁰

Ona je nastanjenje budućnosti i aktivno stvaralaštvo. Sve ono što bitno označava osobu najuže je povezano sa stvaralaštvom, što se iščitava iz njegovih riječi kad kaže:

»Ljubav je stvaralaštvo, spoznaja je stvaralaštvo, preobrazba prirode je stvaralaštvo, sloboda je stvaralaštvo.«⁵¹

Stvaralaštvo kao osnova za jednu novu filozofsku misao o čovjeku

Berdjajev je nastojao izgraditi jednu novu, religijsku antropologiju, a potom i jedan novi pogled na svijet i njegov razvoj.⁵² U središtu ove nove antropologije nalazio bi se problem opravdanja čovjeka preko njegova stvaralaštva, problem koji do tada još nije bio postavljen. On ističe kako je kršćanska antropologija, koja je bila pod bitnim utjecajem Augustinove misli, otkrila u čovjeku osobu i slobodno biće, ali ne i njegovu stvaralačku narav. Berdjajevu je bila poznata teza teološke antropologije, po kojoj se čovjek opravdava klanjem i pokornošću Bogu. Ali on se pita:

»Može li se čovjek opravdati, ne samo pokornošću višoj sili nego i svojim stvaralačkim usponom?«⁵³

Kako ga ne bismo krivo razumjeli i kako bismo mogli sagledati dubinu njegova pitanja, on nas uporno podsjeća na njegovu već iznesenu tezu da on stvaralaštvo ne shvaća kao čovjekov zahtjev ili pravo u odnosu na Boga, nego kao Božji zahtjev prema čovjeku. Nakon ovakve antropologije, Berdjajev nastoji izgraditi i jednu etiku zasnovanu na stvaralaštvu i slobodi.⁵⁴ Već smo rekli da je Berdjajeva posebno zanimala eshatološka perspektiva povijesti i on ju je nastojao filozofski promišljati. Njegov odnos prema eshatologiji bio je prvenstveno aktivan, a nikako pasivan. I upravo taj »aktivni eshatologizam jest opravdanje čovjekova stvaralaštva: čovjek se oslobađa od moći objektivacije koja ga porobljava.«⁵⁵ Izvrstan poznavatelj Berdjajevljeve filozofije, Adriano Dell’Asta, smatra da je on bio filozof aktivnog i stvaralačkog eshatologizma, čija je osnovna tema bila povijest.⁵⁶ Međutim, za njega svrha ljudskog stvaralaštva nije usmjerena na oblikovanje povijesti ovoga materijalnog i vidljivog svijeta. Ljudsko stvaralaštvo u ovom vremenu nalazi svoje opravdanje u činjenici da se preko njega »otvara put za ostvarenjem meta-povijesti.«⁵⁷ U ovome kontekstu on kritički promišlja i povijesnu ulogu kršćanstva u poboljšanju ovoga svijeta. Poznata je njegova kritika povijesnog kršćanstva, koje po njemu nije dovoljno aktivno u borbi s konkretnim zlom, društvenom nepravdom, ugnjetavanjem slabih i sličnim devijacijama njegova vremena. Zašto se dogodio ovaj zamor i pasivnost? To je, po njemu, posljedica udaljavanja čovjeka od Boga, koja je uslijedila nakon istrošenosti čovjekovih stvaralačkih snaga tijekom renesanse. Zato će za preobrazbu svijeta prema boljemu sutra biti potrebna nova obnova duhovnih snaga u čovjeku, a to po njemu ima napraviti stvaralačko kršćanstvo, koje Berdjajev naziva kršćanstvom Božje milosti i ljudske slobode.⁵⁸

Promišljajući filozofiju spoznaje s aspekta svoje ideje stvaralaštva, on odbacuje svaki oblik intelektualizma, zato jer on negira slobodu i stvaralaštvo. On

47

N. Berdjajev, *The Beginning*, str. 148. Berdjajev je, slično kao i Dostojevski, imao izuzetan odnos prema lijepome. Taj odnos nije bio samo estetske prirode nego i metafizičko-religijske. Naime, za njega je »prisutnost ljepote u svijetu uvijek neki oblik stvaralaštva« (N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, str. 280).

48

Ivan Devčić, *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999., str. 271.

49

Usp. N. Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 46.

50

N. Berdjajev, *Spirito e libertà*, str. 50–51.

51

N. Berdjajev, *Duh i realnost*, str. 159.

52

Usp., N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, str. 181.

53

N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 251. Napisao je cijelu knjigu *Smisao stvaralaštva* s

namjerom da odgovori na ovo pitanje. Sam je za ovu knjigu rekao da je ona »jedan pokušaj antropodiceje preko stvaralaštva« (N. Berdjajev, *Il senso della creazione*, str. 43).

54

Svoju antropodiceju i etiku stvaralaštva, on je sustavno iznio u knjizi *O čovjekovom pozivu* (Republika, Moskva 1998.; sr. pr. Zepter Book World, Beograd 2000.).

55

N. Berdjajev, *Schiavitù*, str. 319.

56

Usp. A. Dell’Asta, *La creatività a partire da Berdjajev*, Jaca Book, Milano 1977., str. 9.

57

Ibid., str. 10.

58

Za nužnu obnovu duhovnih resursa u čovjeku, usporedi sljedeće Berdjajevljeve knjige: *Novo srednjovjekovje* (Split 1991.), *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu* (Zagreb 1935.) i *Kraj renesanse* (Beograd 1932.).

je i realizaciju egzistencije povezivao s osobnošću, tvrdeći da čovjek može ostvariti vlastitu egzistenciju tek onda kada u slobodi stvaralački djeluje. Posebno je volio stvaralačko nadahnuće koje se odvijalo u njegovoj nutрини, jer je tako mogao svladati različitost između subjekta i objekta. Spoznaja se i događa kao stvaralačka reakcija čovjekove prosvijetljene slobode s obzirom na biće, pa stoga i znači promjenu tog bića. Najuza povezanost slobode, stvaralaštva i spoznaje jasno se očituje kad kaže da »spoznaja ima stvaralački karakter jer subjekt spoznaje donosi element slobode«, i to ne bilo koje slobode nego one »slobode dobivstvene, primordijalne«. ⁵⁹ Ali, s druge strane, ova primordijalna, mračna sloboda biva u spoznaji prosvijetljena od Logosa. ⁶⁰ Kao što je na mnogim mjestima upozorio na opasnosti ove slobode, tako sada čini i na putovima spoznaje. Upozorava nas da

»... element slobode u spoznaji nije tek vratak njezina stvaralačkog karaktera nego i vratak lutanja i zabluda, vratak nesavladivih proturječnosti koje su savladive tek u poretku milosti«. ⁶¹

Stvaralaštvo i spasenje

Koliko je ova tema Berdjajevu bila važna, pokazuje prva rečenica iz njegova famoznog članka što ga je napisao 1926. godine, povodom sjećanja na Vladimira Solovjova. On piše:

»Odnos između putova čovjekova spasenja i stvaralaštva jest središnji, najteži i najakutniji problem našeg doba.« ⁶²

Kada razmišljamo o ovoj temi, ne smijemo zaboraviti na utjecaj što ga je Origenovo shvaćanje slobode i njezine uloge u otkupljenju čovjeka izvršilo na Berdjajeva. No, unatoč utjecaju, on ipak razvija svoju samostalnu misao. Tako ističe, s obzirom na sudbinu ljudske duše, da »stvaralačka sloboda nije neophodna za spasenje, ali jest za Kraljevstvo Božje; nužna je za preobrazbu svijeta«. ⁶³ Budući da je za realizaciju Kraljevstva Božjeg stvaralaštvo neophodno, zato on na više mjesta, pa tako i ovdje, piše da »stvaralaštvo predstavlja nastavak stvaranja svijeta«. ⁶⁴

Priželjkivanje boljega svijeta ili religijsko iščekivanje Kraljevstva Božjega, za Berdjajeva nikako ne smije završiti u ljudskoj pasivnosti, nego mora biti potpomognuto ljudskim stvaralačkim djelovanjem u svijetu koje ga oslobađa od bolesti objektivacije. Tek onda kada se angažiraju sve stvaralačke snage u čovjeku u suradnji s Božjom milosti, može se ostvariti kraljevstvo slobode što ga je Berdjajev toliko priželjkivao.

Možemo se zapitati zašto čovjek sam sa svojim moćima ne bi mogao ostvariti ovo kraljevstvo slobode. Odgovor na ovo pitanje predstavlja najveće postignuće njegova cjelovitog filozofskog opusa, a nalazi se u razotkrivanju tajne slobode. ⁶⁵ Upravo zbog zloupotrebe slobodne volje, čovjek je oslabio svoje naravne moći kako bi mogao sam ostvariti svoju stvaralačku misiju. Njegova sloboda, koja je bitno trebala biti izvor i snaga njegove stvaralačke moći, sada mu postaje glavnom zaprekom. Zato on potrebuje pomoć Božje milosti koja »ozdravlja« njegovu slobodu i osposobljava ga za istinsko stvaralaštvo.

I na kraju, podsjetimo na Berdjajevljevo upozorenje kako čovjekovo stvaralaštvo može poprimiti dva lica. Naime, nije svaka ljudska aktivnost u kojoj čovjek nešto čini istovremeno i istinsko stvaralaštvo. Ono može biti lažno i iluzorno, dapače, čovjek je često sklon pseudostvaralaštvu. Kakvo će biti njegov stvaralaštvo zavisit će od toga na koje pozive za stvaralaštvom on odgovara, što je izvor stvaralačkog nadahnuća, je li to Bog ili zao duh koji

ga želi pokoriti.⁶⁶ Povijest nas uči da je čovjek sa svojim stvaralaštvom postigao dvostruku pobjedu nad kaosom ovoga svijeta: »pobjedu u slobodi i pobjedu u nužnosti«, ali nas Berdjajev upozorava, »samo je prva stvaralaštvo ljepote«. ⁶⁷

Borislav Dadić

**Metaphysical-Anthropological Principles
of Human Creativity**

Summary

This article critically analyses Berdiaev's philosophy of creativity in integrity of his philosophical thought, with special emphasis on relation between creativity and freedom. The author begins his investigation with introduction in existentiality of Berdiaev's analysis of the topic and with explanation of fundamental concepts. Then follows investigation of metaphysical-anthropological foundations of human ability for genuine creativity. To avoid misunderstandings concerning nature of human creativity from 'meonic freedom', essential difference between human and God's creativity is explained. The article also analyses theurgy as specific form of human creativity and a way to surpass tragedy of creativity. Structure of man's creativity is critically analysed as relation between man the creator and the world. Finally, it is offered a groundwork for one future philosophy of man based on the idea of creativity.

Key words

creativity, freedom, metaphysics, objectification

59

Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984., str. 58.

60

Usp. N. Berdjajev, *Ja i svijet objekta*, str. 58.

61

Ibid., str. 60.

62

N. Berdjajev, »Salvezaza e creatività«, str. 3.

63

N. Berdjajev, *Spirito e libertà*, str. 470. Ovdje se ponovno očituje njegova briga ne samo za sebe ili nekog pojedinca nego za sve ljude, odnosno za cijeli svijet.

64

N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 256.

65

Neka nam za ovu problematiku bude dopušteno uputiti na našu knjigu, posebno na peto poglavlje, koje jasno pokazuje Berdjajevljevo rješenje antinomije slobode (usp. Borislav Dadić, *Metafisica della libertà*, str. 247–309).

66

Usp. N. Berdjajev, *Samospoznaja*, str. 261.

67

N. Berdjajev, *Schiavitù*, str. 292.